

Метелюк В.І., Марченко О.В. Національний характер: консерватизм і зміни

Метелюк Валентина Іванівна – старший викладач – викладач кафедри педагогіки і психології кафедри педагогіки і психології Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ.

Анотація: В статті проаналізовано поняття національний характер та розвиток поглядів на його суть, склад, фактори, що впливають на динаміку. Досліджено особливості сприймання українською молоддю національного характеру інших народів і деякі тенденції розвитку національного характеру українців.

Ключові слова: національний характер, особистісно-орієнтований підхід, культурно-орієнтований підхід, модальна особистість, ідеальна особистість, аутостереотипи, гетеростереотипи, сприймання національного характеру. **Аннотация:** В статье проанализировано понятие национальный характер и развитие взглядов на его сущность, состав, факторы, которые влияют на динамику. Исследованы особенности восприятия украинской молодежью национального характера других народов и некоторые тенденции развития национального характера украинцев. **Ключевые слова:** национальный характер, личностно-ориентированный подход, культурно-ориентированный подход, модальная личность, идеальная личность, аутостереотипы, гетеростереотипы, восприятие национального характера. **Summary:** The article analyzes the notion of national character and development of perceptions of its essence, as well constructions and factors that influence its dynamics. The peculiarities of perception of other nations' characters by Ukrainians were researched along with certain tendencies that are observed in development of the character of Ukrainians. **Key words:** national character, modal personality, ideal personality, national identification. «В характері народу непослідовність неможлива»

(Г.Бокль англ. Історик. Народ. 1821)

«Кожна нація відома в світі головним чином своїми вадами» (Д.Конрад англ.письменник, моряк і мандрівник, народ. в 1857р.в м. Бердичів, Україна)

Сьогодні, коли вектор розвитку України спрямований на євроінтеграцію, як ніколи, важливо усвідомити чим особливі українці, наскільки легко ввіллємося ми в європейську родину і які психологічні проблеми чекають нас.

Психологічні відмінності між народами помітні неозброєним оком. Так, пунктуальність є цінною якістю для німців і голландців, однак іспанці великого значення цій якості не надають. Стереотипні уявлення про психологічні властивості та культуру різних народів у буденній свідомості завжди мають ціннісний, оцінний характер і усвідомлено та неусвідомлено співвідносяться з окремими уявленнями про специфіку свого народу і його культури (за І.С. Коном). Первинне значення слова характер - виражає суттєве, особливе. Те, що відрізняє.

Але, разом з цим, поняття національний характер одне з тих понять, які осмислити досить складно, оскільки йдеться не про окрему особистість, а про велику неоднорідну групу людей, часто, де кожен індивідуальність. Ця остання обставина обумовлює і величезну строкатість і розмаїтість психічного складу нації і досить поширену думку, що люди скрізь люди і вони різні.

Разом з тим, більшість спеціалістів солідарні в тому, що кожен етнос має певні психологічні особливості. Ілюстрацією є те, що в схожих ситуаціях представники різних народів ведуть себе по-різному. Це давня тема анекдотів, її постійно експлуатують літератори. Не треба особливої підготовки, щоб відрізнити російську мелодію від української, чи італійської, впізнати будівлі, одяг, візерунки, мережива. Кожна нація має свою

специфічну культуру, систему знаків, символів, звичаїв і т. ін. Вивчення психологічної складової культур є, по суті, вивченням національного характеру.

Аксіомою є сприймання поняття національний характер – як системи звичних способів взаємодії конкретної етнічної спільноти з різними сторонами оточуючої дійсності, що виявляється у стійких стереотипах їх мислення, емоційних реакціях і поведінці в цілому. Є і багато інших напрацювань щодо дефініції поняття. Давні, покриті порохом століть, і сучасні.

Водночас «...національний характер народу, думки, літератури – дуже «хитра» і важко уловлювана «матерія». Відчуваєш, що він є, але як тільки намагаєшся передати це словами, все раптом зникає, і ти розумієш, що говориш банальності, речі необов'язкові – пише Гачев Г.Д.

Мета статті: дослідження і наукове осмислення поняття національний характер, та окремих тенденцій розвитку національного характеру українців.

Визначаючи поняття "національний характер, у роботі "Про людину" Клод Адріан Гельвецій (1685–1771) вказав на те, що "будь-який народ має свій особливий спосіб бачення та відчуття, який формує його характер. У всіх народів характер змінюється поступово чи миттєво під впливом певних чинників, зокрема, в результаті змін форм правління. Вчений зазначає, що правитель, який узурпує владу в країні, стає деспотом, а деспотизм – це страшний ворог суспільного блага, що, як наслідок, призводить до змін характеру всієї нації. («Об уме». М. Мир книги, Литература. 2007)

Д. Юм (1711-1776) у роботі "Про національний характер" також зазначив, що характер народу може до певної міри змінюватися під впливом системи правління та від змішування з іншими народами. Філософ вказав на те, що люди не зобов'язані тією чи іншою рисою свого характеру ні повітрю, ні клімату. Національний характер утворюється як збірне поняття на базі особистісних характерів. З цього приводу свою думку мали різні мислителі. Розмежовувати характер і темперамент вважав за необхідне Г.Ф. Гегель (1770 – 1831). Характер має спільні риси серед етносів, а темперамент - це індивідуальна риса кожної людини. Нація лише в тому випадку має характер, якщо вона вільна (А.Сталь, 1766-1817). Ніщо так не псує народ, як звичка до ненависті (А. Мандзоні, 1785-1873). В решті-решт, народи бувають такими, якими їх зробили правителі (Г. Рейналь, 1713-1796).

Класифікація народів за психічними функціями (мислення, емоції, відчуття та інтуїція) була здійснена К.Г. Юнгом (1875–1961). За цими функціями вчений виокремлює відповідні психологічні типи: мисленнєвий, емоційний, сенсорний та інтуїтивний. Кожний з виділених типів може бути інтровертованим чи екстравертованим. Оскільки психологія етносу складається з психології його окремих представників, запропонована класифікація співвідноситься з етнічними спільнотами. Психологія етносу та його членів, за Юнгом, визначається домінуванням однієї з чотирьох вище перерахованих психічних особливостей. Наприклад, жителі Сходу є інтровертованою расою, їх свідомість спрямована на свій внутрішній світ.

«В душі кожної людини є мініатюрний портрет її народу» – писав Г. Фрейтаг, німецький письменник (1816-1895).

Е. Дюркгейм (1858–1917) стверджував: людині притаманні два види свідомості, що мають безпосереднє відношення до її національного характеру:

- перша містить стани, які властиві індивіду; - друга містить стани, які характерні групі індивідів. Ці стани пов'язують індивіда з суспільством, утворюючи так зване "суспільство всередині нас", яке існує у вигляді однотипних для представників однієї етнічної спільності реакцій на звичайні ситуації у формі почуттів, що й складає національний характер. Національний характер є важливою складовою особистості. О. Бауер (1881-1938) осмислював національний характер як поєднання фізичних і духовних рис, які відрізняють одну націю від іншої. Кінець 30-х і початок 40-х років минулого століття – час, коли головним змістом культурно-антропологічних досліджень в США стала проблема національного характеру. Тоді ж і склались два основних напрями його вивчення: культурно-центричний, спрямований на вивчення соціокультурних феноменів в їх психологічній перспективі і особистісно-центричний, що забезпечував теоретичну базу пояснень відмінностей людської поведінки, типової для різних культур. Для представників першого напрямку (серед них імена М. Мід, Р.Бенедикт) поняття національного характеру пов'язано, насамперед, з поняттям «культурної моделі поведінки». В його рамках вивчення і порівняння культурних конфігурацій, моделей догляду за немовлятами, моделей різних пластів міжособистісних відносин. Е. Фромм виступив з концепцією «соціальної особистості», яка визначалась як більш менш усвідомлена система вірувань, установок, цінностей, почуттів. Саме в 40-х роках склалась традиція, пізніше втрачена, вивчати національний характер на основі продуктів культури: літератури, кіно, філософії, виступів державних діячів. Але, як виявилось, цей дистантний метод пізнання характеру народів був не зовсім об'єктивним. Головним досягненням культурно-центрованого підходу стала ідея про те, що національний характер може бути описаний як особливий спосіб розподілу і регулювання цінностей і моделей поведінки всередині культури. Були поставлені питання щодо зв'язку соціальних цінностей та стереотипів і досвіду індивіда (в тому числі і несвідомого). Особистісно-центрований напрям досліджень національного характеру виходив з визначення особистості Д.Лінтона, як «організованої сукупності психічних процесів і станів, які переживає індивід і які обумовлюють його поведінку». В його рамках (А.Інкельс, Д. Левенсон) одним з важливих питань було те, чи правомірно говорити про домінування певного типу особистості в конкретній спільноті. Адже на той час було уже очевидно і підтверджено статистично, що жодній з націй єдина модальна особистісна структура (К.Дю Буа) невластива, їх завжди кілька. Модальна особистість втілює в собі особливості, склад та риси характеру притаманні більшості дорослих членів нації, це поняття використовувалося як тотожне поняттю національний характер. Увагу дослідників привертало і те, що нація, частіше, поліетнічне утворення і доречніше було б говорити про полімодальність, або і мультимодальність нації. З точки зору прихильників цього напрямку «національний характер – це стійкі риси особистості, і особистісні моделі що є модальними для дорослих членів спільноти». Дж.Хоніман (американський етнопсихолог) запропонував поняття ідеальної особистості, риси якої є оптимальними для передачі наступним поколінням. Будь-яка спільнота, як правило, має кілька типів ідеальної особистості, що різняться за соціальним статусом, статтю тощо. (Можна розуміти як систему характеристик, прийнятних для культури. Таких, з якими буде комфортно жити в спільноті). Особистісно-центрований напрям розглядає особистість, і, відповідно національний характер, послуговуючись психоаналітичною теорією, як класичним фрейдизмом, так і неофрейдизмом (Е.Фромм, А. Фрейд, Е. Еріксон). Особистість з погляду цих теорій – стабільна система, що має своєрідний центр і периферію. Культура – феномен «вивчений» в ранньому дитинстві. Ілюстрацією такого розуміння можуть бути роботи Г.Горера, його ідея «пелюшкового детермінізму», особливо популярна щодо розуміння російського характеру. М.І. Пірен (укр. соціолог) визначила національний характер як сукупність рис, що склалися історично у представників тієї чи іншої нації, які визначають звичну манеру їх поведінки, типовий спосіб дій, що виявляється по відношенню до побутової сфери, оточуючого світу, праці, ставлення до своєї та інших спільнот.

Національний характер має такі властивості:

- у ньому зафіксовано типові риси, які сформовані неоднаковою мірою і присутні в різноманітних поєднаннях у більшості представників етносу; він у жодному випадку не є простою сумою якостей окремих людей; - неповторними є не риси чи їх сума, а структура характеру; тому неприпустимо розглядати будь-які якості як такі, що притаманні окремії етнічній спільності. Стосовно національного характеру та його властивостей, Г.М. Андреева висловила так: "Мова йде не стільки про певний "набір" рис, скільки про ступінь прояву тієї чи іншої риси в цьому наборі, про специфіку цього прояву". Риси національного характеру розподілено між представниками нації нерівномірно - від наявності усіх цих рис до їх цілковитої відсутності. У зв'язку з цим, якості національного характеру необхідно вивчати, аналізуючи національні традиції, звичаї, вірування, історію та природні умови життя.

Наприклад, працелюбність є однією з найважливіших рис як японського, так і німецького національного характеру. Однак німці працюють "економно", у них все передбачено і прораховано. Японці ж віддаються праці самозречено, з насолодою, праця супроводжується почуттям прекрасного, яке вони виявляють і в процесі праці.

Для того, щоб зрозуміти риси характеру, необхідно їх порівняти із загальною системою цінностей, що залежить від способу життя, соціально-економічних і географічних умов життя народу. Наприклад, працелюбність як загальнолюдська якість набуває у кожній культурі своєрідної ціннісної суті. Важливими чинниками становлення специфічних рис характеру в окремого етносу є побут і ландшафт. Джерелами становлення національного характеру виступають: сім'я, батьківський дім, рід, природне оточення.

Національний характер складається повільно, упродовж століть і тому не може змінюватися швидко. Національно-психологічні якості вирізняються консервативністю, стійкістю та незначною змінюваністю.

Риси національного характеру передаються від покоління до покоління, утворюючи міцну і стійку структуру, яку можна порівняти з величезною і важкою ланцюговою сіткою, що міцно тримає кожен свою ланку - індивіда як представника певного етносу. Згідно з сучасними теоріями успадкування рис національного характеру, ці риси можуть передаватися у такі способи: - генетичним - у цьому випадку йдеться про успадкування пам'яті щодо історичного досвіду своєї нації, тобто про колективне підсвідоме; генетична пам'ять містить відбитки історичного досвіду нації, зокрема, доісторичного людського існування; - соціально-психологічним - звичаєвим або традиційним способом. Традиції - це синтезовані, підпорядковані національному ідеалу вірування, способи мислення, почуття, прагнення, страждання, норми поведінки попередніх поколінь. У результаті зміни ідеалів і ціннісних орієнтацій змінюються й традиції. Водночас попередні традиції руйнуються. Функціонування традицій забезпечується дією таких механізмів: наслідування, навіювання, переконання та емоційність. Традиції є основним механізмом інтеграції народу в єдине ціле. Наприклад, американець - раб стандартів, англієць - раб своїх традицій. В донауковій житейській психології поняття національний характер дещо, що саме собою розуміється. Про це свідчить невелике дослідження, багаторазово повторене на базі студентських груп.

Мета: вивчення уявлень української молоді, пов'язаних з національним характером представників різних народів. Опитування за методикою «Приписування якостей» з набору особистісних рис (автори Брігем, Макколлі і Стітт). Адресатами характеристик було довільно обрано росіянина, українця, американця, німця, француза і жителя країни Капітонія. Це неіснуюча країна, але жодних запитань з цього приводу студенти не ставили.

Кількість запропонованих, досить різноманітних характеристик - 70.

Інструкцією було передбачено названу характеристику, на власний розсуд,

присвоїти представнику будь-якої нації.

Аналіз матеріалів дослідження виявив. - Характеристики представників інших народів (націй) створені опитуваними співпадають на 76-89%. Отже в масовій свідомості співвітчизників живуть стереотипні портрети представників різних народів: німці працелюбні, педантичні, французи галантні, вишукані, американці енергійні, відкриті, комунікабельні. Росіяни виявились сміливими, безвідповідальними, агресивними, жорстокими – ці характеристики з року в рік змінюються, залежно від суспільних настроїв та державної політики. Найбільш компліментарну і порівняно чисельнішу групу характеристик отримали українці. - Представникам мало знайомих народів, щодо яких відсутні стереотипні уявлення (в нашому випадку Капітонія, як виявилось, її було умовно віднесено до країн Африки) дістається мінімум характеристик, що мають неконкретний характер і асоційовані з особливостями африканських спільнот. - Сукупність характеристик, адресованих представникам інших націй поряд із стереотипними уявленнями, може набувати певних особливостей, залежно від власного досвіду досліджуваного, в першу чергу та громадської думки суспільства, окремих ЗМІ на відповідному етапі розвитку суспільства.

Незважаючи на те, що такі портрети народів суб'єктивні, вони дають інформацію про те, що цей уявний конструкт – національний характер існує в свідомості кожного члена спільноти.

А ось такий національний характер українців за результатами досліджень Д. Чижевського ("Нариси з історії філософії на Україні").

Автор відмічає і позитивні і негативні риси. До позитивних відносить емоційність, сентиментальність, чуттєвість, ліризм, гостинність, працелюбність, прагнення до освіти. Негативні – взаємне нерозуміння, схильність до анархізму, невизначеність, мрійливість, імпульсивність, індивідуалізм.

Аналіз наукової і художньої літератури з теми дозволяє зробити висновки, що моральним ідеалом українця була і залишається людина, осередком світогляду якої є наука (Т.Шевченко), а головною силою – розум, вільний дух. Прагнення до світла, до знань, до самопізнання – одвічне глибинне. Українці постійно вчаться: вчаться жити з собою і з ближнім, відчувати й творити радість і красу життя. Дивіться запит в український Гугл: Топ-20 «Як навчитися...» Та, водночас, країна досить довго не могла визначитись, якими мають бути контури життя: європейська демократія чи такий звичний авторитаризм, ідеологія «сильної руки». Це, певною мірою відбилось на характері українця. Така ж непевність і в душах, що роблять вибір почуттями та інтуїтивно, вибір ірраціональний. Або живуть за принципами: Якоюсь воно то буде, бо ще ні разу не було, щоб якимось воно не було. Поживемо-побачимо. Українська якбїтологія – далеко не вигадка. Сьогодні українці знову звертаються до героїчних сторінок історії, постатей минулого, які мають цілком реальні шанси ожити в свідомості народу. Їх міфологізація поступово виштовхує з повсякденної свідомості образ українця-невдахи, успадковану соціально, впродовж десятиліть радянського буття, біологічну реакцію страху (не буде речей першої необхідності, не дадуть зарплату, квартиру). Українці крок за кроком звільняються від травм голодомору: неврозів, фобій, депресії. Релігійна духовність – невід'ємна риса народу. Погляд, звернений до бога, необхідний для підтримання рівноваги внутрішнього світу, служить опорою його душі, пробуджує прагнення до прекрасного. Народжує і мужність воїна і громадянську доблесть. Саме вони - маркери ідеальної особистості, представників справжньої еліти нації, що є її інтелектом, честю і совістю - так українці щодня віднаходять заново свій національний характер. З'являється віра в себе, енергійність, цілеспрямованість, що до часу мирно співіснують з традиційною українською мрійливістю, емоційністю, м'якістю, чуттєвістю та гумором. Самопізнання породжує, логічно, певний варіант самобачення. Наші предки залишили нам у спадок широке коло мовних засобів, що дозволяють судити про особливості їх самосприймання. Як то – «Ми не в тім'я биті», «Я такий, як хліб м'який», «Кожному добрий, собі злий», «Ні сном, ні духом не винен».

Трапляються: «Гуртове – чортове», «Своя сорочка ближче», «Я не сонечко, всіх не обігрію», «Моя хата скраю», «Собі на умі». Ми звикли до інтерпретації подібних ідіом як до ілюстрації слабкостей українського характеру - пасивності, індивідуалізму. Проте, цілком можливо, вони несуть інший заряд – усвідомлення цінності індивідуальності, прагнення до незалежності, свободи. Страждаючи від гніту владних структур, утисків репресивних режимів, тиранів, бандитів, українці єдино надійним прихистком вважали найближчий психологічний простір: дім, коло близьких рідних людей, знайомі, часто виготовлені власноруч, речі. В цьому психологічному просторі українець почуває себе комфортно, саме тут він реалізує себе – «в своїй хаті своя правда».

В традиціях народу знати родинне дерево, мати сім'ю, кількох дітей, багато внуків, а ще краще – дожити до правнуків. І, що важливо, передати до наступних поколінь свою історію, досвід, набуті знання. Сімейні відносини, усвідомлення себе в площині минулого і майбутнього, в громадській (соціальній) та родинній структурі – стрижневі особливості психологічного складу національного характеру. Здається особливо виражені у жінок, що готові опікуватися своїми чоловіками та дорослими дітьми нескінченно довго.

Структура української нації селянська і це проглядається в характері українців. Сільська община формувала почуття обов'язку перед людьми, усвідомлення свого місця в спільноті, викликала бажання самопрезентації. І навіть сьогодні, в епоху урбанізації, ця риса помітна.

Нами було проведено дослідження. Мета першого: з'ясувати в якій мірі розвинутою є здатність покладатись на себе самих при вирішенні проблем власного життя у студентів педагогічного інституту.

Одне запитання: «Яким чином ви збираєтеся вирішити проблему власного житла?» – Результат наступний: -26% - розраховують на турботу держави, -36% - вважають, що про це подбають батьки, -4% - Бог допоможе, -13% - впевнені, що їм просто пощастить, -1% - чекають допомоги власних дітей, -12% - чекають житло у спадок. -8% - думають про це зі страхом і не уявляють способів вирішити проблему. Показово те, що проблема житла, така необхідна справа як власне житло не розглядається посилюючою для вирішення. Ми – екстернали? Друге дослідження передбачало ситуацію вибору: «В якій країні Ви хотіли б жити?»

Було опитано 649 осіб, в основному молоді, яким було запропоноване запитання: – близько 89% опитуваних обирали країни Європи, де змогли б реалізувати свій потенціал. Молоді люди – песимісти, що не вірять у можливості прогресивних змін в Україні?

Після подій зими 2013-14 ситуація змінилася. Кількість опитаних- 82 особи. Різко знизилась кількість бажаючих виїхати з України – всього 11%.

Отже, поняття національний характер не лише гіпотетичний конструкт, який прагнули осмислити вчені минулого і сучасного, а цілком конкретна характеристика будь-якої етнічної спільноти, що обумовлена різними факторами її історичного розвитку. Національний характер виявляється водночас і результатом, і каталізатором, і творцем суспільних процесів. Українці не виняток.

ЛІТЕРАТУРА:

- Бромлей Ю. В., Подольный Р. Г. Человечество — это народы. М., 1990. С. 106.

- Гачев Г.Д. Национальные образы мира. М.; Советский писатель, 1988 с.55
 - Гнатенко П. И. Национальная психология. Дніпропетровськ: Поліграфіст, 2000.
 - Етнічний довідник в 3-х частинах. —за ред. Володимира Євтуха К., 1997.
 - Касьянова К. О русском национальном характере. М.- Екатеринбург, 2003. С. 8.
 - Кон И. С. Национальный характер — миф или реальность? // Иностранная литература. 1968. № 9.С. 228
 - Kulp D. Country life in South China. New York. 1925
 - Лихачев Д. С. О национальном характере русских // Вопросы философии. 1990. № 4.
 - Linton D. The cultural background of personality. London 1952 P.27)
 - Моисеева Н. А. Национальный характер как проблема социально-философского анализа. Автореф. дисс. доктора философских наук. М., 2012. С. 26-27
 - Национальный характер // Энциклопедия социологии, 2009
 - Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. — К., 1992.- 78с.
 - Павленко В.М., Таглін С.О. Етнопсихологія. — К., 1999. — 274 с.
 - Пірен М. Основи етнопсихології. — К., 1996. — 342с.
-

Джерела та автори статті

Метелюк В.І., Марченко О.В. Національний характер: консерватизм і зміни *Джерело:* <http://www.psyh.kiev.ua/index.php?oldid=15445> *Автори:* Grineva olga